

Tafsir Dergisi -Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:1 (Haziran/June 2025): 38-59

Kur’ân-ı Kerîm’in Yerdîği Câhiliye Adetleri Practices of *Jahiliyyah* Condemned in the Qur’an

Selma Ömür

Doktora Öğr. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Tefsir Anabilim Dalı
PhD Candidate, Ankara University, Faculty of Theology
Ankara/Türkiye

e-mail: selmaomur88@gmail.com <https://orcid.org/0009-0007-0876-5859>

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 25.06.2025

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.06.2025

Atıf/Cite as

Ömür, Selma. Kur’ân-ı Kerîm’in Yerdîği *Câhiliye* Adetleri

Tafsir Dergisi, 5/1 (Haziran 2025), 38-59

Omur, Selma. Practices of *Jahiliyyah* Condemned by the Qur’an

Tafsir Journal 5/1 (June 2025), 38-59

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihâliçermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey.<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index> Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Yerdîği Câhiliye Adetleri

Öz

İnsanoğlu yüce olan Allah'ı kendisinin yegane yaratıcısı olarak bilmesi ve O'na ibadet etmesi amacıyla yaratılmıştır. Ancak insan çoğu zaman bu yaratılış gayesine yüz çevirmiş, buna göre hareket etmemiştir. İnsan istikametinden saptıkça Allah yeni peygamberler aracılığıyla insanı tekrar istikametine dönmesi konusunda uyarmıştır. Bu açıdan vahiyler dinî inanış ve ahlakî davranışların bozulduğu, kötülüklerin toplumun umûmuna sirayet ettiği dönemlerde nâzil olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü de böyle bir zaman dilimine denk gelmektedir. Arap toplumunda Hz. İbrahim'in getirdiği din bozulup bazı unsurları zamanla gelenek haline gelmiştir. Değer verilmesi gereken öncelikler değişmiştir. Öyle ki bu adetler toplumda genel geçer bir hale gelmiş neredeyse sorgulanmaktan uzak bir yapı arz etmiştir. Kişilerin öz evlatlarını kendi elleriyle öldürmesi normal görülecek bir duruma gelinmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ise ilk günden itibaren bozulan bu yapının gerek inanç gerek ibadet gerekse toplumsal geleneklerine karşı mücadele vermiştir. Bir yandan İslamî inancın temellerini atarken diğer yandan temeli hevâ, heves ve hırsların hâkim olduğu *câhiliye* olarak isimlendirdiği bozuk Arap zihniyetini ve uygulamalarını yermiştir. Hatta Müslümanları da *câhiliye* geleneği ve zihniyetiyle aralarına mutlak bir set çekmeleri, bu geleneğine mensup toplum ve kişilerden her yönüyle ayrışmaları hem bu zihniyetten hem de bu zihniyetin mensubu olan cahillerden uzak durmaları konularında uyarmıştır. Bu araştırmada Kur'ân'ın yerdîği bu adetlerin neler olduğu işlenirken tasnif edici ve betimleyici bir yöntem izlenmiştir. Böylece hem söz konusu edilen adetin toplumdaki yerine işaret edilmiş hem de âyetlerin bu bozuk düzeni nasıl anlattığı ele alınmaya çalışılmıştır. Amacımız Kur'an'ın eski batıl uygulamaları ortadan kaldırmada ve yeni bir düzen ortaya koymada kullandığı üslubu tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Câhiliye*, Tenkid, İnanç, Toplum, Âdet.

Practices of *Jahiliyyah* Condemned in the Qur'an

Abstract

Mankind was created to recognize the Almighty Allah as their sole Creator and to worship him. However, humans have often turned away from this fundamental purpose of their creation, have failed to act accordingly. As humans deviated from the right path, Allah sent new prophets to warn them and guide them back to the straight path. In this regard, divine revelations were sent during times when religious beliefs and moral conduct had deteriorated, and evil had spread throughout society. The revelation of the Qur'an also coincided with such a period. In Arabian society, the *Hanif* faith, established by Prophet Abraham (Ibrahim), and the Abrahamic tradition had gradually become corrupted over time, replaced by different beliefs and customs. Priorities that should have been valued had shifted. To such an extent that these practices became so widespread in society that they were almost beyond question. This situation had reached a point where it became normalized for individuals to kill their own children with their own hands. The Qur'an, however, waged a struggle from the very first day against this corrupted system – in its beliefs, its acts of worship, and its social traditions and conventions. On one hand, it laid the foundations of Islamic belief, while on the other hand, it condemned the corrupted Arab mindset and practices, which it referred to as *Jahiliyyah* (the Age of Ignorance), rooted in desires, whims, and greed. Moreover, it warned Muslims to erect an absolute barrier between themselves and the tradition and mentality of *Jahiliyyah*, to dissociate themselves completely in every aspect from societies and individuals belonging to this tradition, to distance themselves from both this mentality and its adherents. In this research, a classificatory and descriptive method has been adopted to examine the customs condemned by the Qur'an. This approach aims to highlight both the role of these customs in society and how the Qur'an addresses and critiques this corrupt system through its verses. Our aim is to identify the method used by the Qur'an in eliminating old superstitious practices and establishing a new order.

Keywords: *Jahiliyyah*, Criticism, Belief, Society, Customs.

العواداء الءاهلية الاءى ذمها القرآن الكريم

ملءص

إن الغاية من خلق الإنسان هي أن يعرف الله تعالى بوصفه خالقه الوحيد، وأن يعبد. غير أن الإنسان في كثير من الأحيان يُعرض عن هذه الغاية الوجودية، ولا يعمل بمقتضاها. وكلما انحرف الإنسان عن جادة الصواب، بعث الله رسلاً جددًا ليعيده إلى سواء السبيل، ويذكّره بمقصود خلقه. وفي هذا السياق، كانت الرسالات الإلهية تنزل في فترات شهدت انحرافًا في المعتقدات الدينية، واضطرابًا في القيم الأخلاقية، وتفشيًا للمفاسد في البنية المجتمعية. وقد نزل القرآن الكريم في إحدى هذه الفترات التاريخية، حيث كان المجتمع العربي قد حرّف دين إبراهيم عليه السلام، وجرّد بعض مفاهيمه من روحها الأصلية لتغدو أعرافًا اجتماعيةً محضة. كما تغيّرت أولويات القيم، فاستبدلت بالقيم الحقيقية قيمٌ موروثة ومقبولةٌ على نحو جماعي دون نقدٍ أو مساءلة. حتى إن بعض الأفعال المنافية للفطرة، كقتل الإنسان لولده، أصبحت تُمارس بوصفها أمورًا معتادة. جاء القرآن الكريم منذ اللحظة الأولى لمجابهة هذا الانحراف على مستوى العقيدة والعبادة والبنى الاجتماعية، إذ شرع في تأسيس أسس العقيدة الإسلامية، وفي الوقت ذاته نقد الذهنية الجاهلية القائمة على الهوى والطمع والنزعة الفردية. وقد حذّر المسلمين تحذيرًا واضحًا من الوقوع في فخ الجاهلية فكرًا وممارسة، ودعاهم إلى الفصل التام والقطيعة الكاملة مع الموروثات الذهنية والسلوكية لذلك العصر، والتميز عنها شكلًا ومضمونًا. في هذا البحث، تم اتباع منهج تصنيفي ووصفي عند دراسة العادات الاءى نذباء القرآن. وبذلك، تم الإشارة إلى مكانة هذه العادات في المجتمع، كما تم تحليل كيفية تناول الآيات لهذا النظام الفاسد. هدفنا هو تسبيات الأسلوب الاءى استخدمه القرآن في إزالة الممارسات الباطلة القديمة وفرض نظام جديد.

الكلمات المفتاحية: الجاهلية، نقد، اعتقاد، المجتمع، عادة.

Giriş

Bu araştırmada Kur'an'dan yola çıkılarak *câhiliye* şeklinde isimlendirilen İslam öncesi Arap toplumunun önemli bir kısmına sirayet eden yanlış inanç ve uygulamalar ile yine Kur'an'ın bu uygulamaları yeren ayetleri ele alınacaktır. Böylece her zaman ve toplumda farklı şekilde karşılaşılabılme ihtimali olan çarpık uygulamaların Kur'an'ın nüzûlü esnasındaki tezâhürleri ortaya konulacaktır.

İnsanlığa her iki dünyada kurtuluşu vadeden Kur'an-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için nâzil olduğu toplumun genel karakteristiğini bilmek elzemdir. Zira Kur'an'ı doğru anlamak muhataplarını sakındırdığı bâtil inanış ve davranışların tespitiyle paraleldir. Bundan dolayı vahyin ilk muhataplarının İslam'dan önceki dönemlerinin araştırılması önemli bir asıl oluşturur. Âyetlerin onların yaşantıları ve gündemleri üzerine nâzil olmasını bunun en temel sebebi olarak sayabiliriz.

Kur'an Câhiliye Araplarının bazı inanç, ibadet ve uygulamalarını reddederken,¹ bazılarının da yanlış ve bâtil olan yönlerini yermiş ve düzeltme yoluna gitmiştir. Araştırmamız Kur'an'ı Kerîm'de Câhiliye Araplarının bozuk inanış ve adetlerinden hangisinin yer aldığını ve ne şekilde yerildiği konusunu ele almaktadır.

Bozuk Câhiliye Gelenekleri

Câhiliye Araplarının bozuk geleneklerini üç grupta toplamak mümkündür.

1. İnançla İlgili Olanlar

Câhiliye zihniyetinin belirgin bir özelliği çelişkilerle dolu inanç sistemleridir. Bundan dolayı Kur'an bu toplum *müşrik* kelimesiyle ifade edilmektedir.² Bu anlamda Allah'tan başka bir varlığın fayda verip zararı kaldırabilme gücüne veya O'nun yanında yardımcıları ve

¹ Zannu'l-câhiliye bk. Âl-i İmrân 3/154; Hükümü'l-câhiliye bk. el-Mâide 5/50; Teberrucül'l-câhiliye bk. el-Ahzâb 33/33; Hâmiyyetü'l-câhiliye. bk. el-Fetih 48/26.

² bk. el-Bakara 2/105, 221; et-Tevbe 9/28; Yûsuf 12/106; en-Nahl16/100; el-Hac 22/17; en-Nûr24/3.

şefaathçileri olduğuna inanmak,³ aynı zamanda helâl ve haram koyma yetkisini ona vermek⁴ ve koyduğu hükümleri benimseyerek itaat etmek Kur'ân'a göre şirktir.⁵

Vahyin inmeye başladığı dönemde Araplar basit ve hurafelerle dolu inançları vardı. Din konusundaki bilgileri atalarından öğrendiklerinden ibaretti. İnançlarına körü körüne bağlıydılar. Onlar içinde bulundukları durumu yaratıcının kaderi olarak görüyorlardı.

“Dediler ki ‘Rahmân dileyseydi biz onlara ibadet etmezdik.’ Hâlbuki onların tahminde bulunmaktan dışında hiçbir bilgileri yoktur. Yoksa bundan önce kendilerine bir kitap mı verdik ki ona sarılıyorlar? Hayır! Onların sözleri ‘Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette doğru yolu onların izlerinden giderek buluruz.’ demelerinden ibarettir. Aynı şekilde senden önce de uyarıcı gönderdiğimiz her toplumun zevk ü sefâya dalmış kesimi: ‘Biz atalarımızı bu inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.’ dediler. Peygamber, ‘Size, atalarımızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?’ diye sordu. Onlar da ‘Biz sizin getirdiğinize inanmıyoruz.’ cevabını verdiler. Biz de onlara hak ettikleri cezayı verdik; gerçeği yalan sayanların sonlarının nasıl olduğuna bir bak!”⁶

1.1. Allah

Hız. Muhammed (s.a.v) peygamber olarak gönderildiğinde Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in getirdiği din bozulmuş, çok sayıda putlar edinilmişti. Her kabilenin de kendine has putu ve Kâbe dışında farklı tapınakları vardı.⁷ Sadece tapınaklarda değil evlerinde de putlar olurdu. Birisi bir yolculuğa niyetlendiğinde evinden çıkmadan önce son yaptığı iş saygıyla puta dokunmak, yolculuktan döndüğünde de evine girer girmez yaptığı ilk iş yine putuna dokunmak olurdu.⁸ Hatta Kâbe'yi bile putlarla doldurmuşlardı. Kâbe'de 360 tane putun olması⁹ hanîflik inancının ne derecede zayıfladığının göstergesidir.

Her ne kadar putlarla örülü bir inanca sahip olsalarda İslamiyet'ten önce de Araplarda Allah inancı vardı. Allah'ı tek olarak biliyor, Allah kelimesinin çoğulunu kullanmıyorlardı.¹⁰ Onlar Allah'ın bir ve yegâne yaratıcı, üstün ve mutlak aşkın bir varlık olduğunu biliyorlardı. Câhiliye Arap şiirinde yer yer Allah lafzının geçmesi de onların Allah inancından bihaber olmadıklarını gösterir.¹¹ Nitekim bununla alakalı olarak Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır:

“Şayet o inkârcılara ‘Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren kimdir?’ diye sorsan, tereddütsüz ‘Allah’tır.’ derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler? Kullarından rızkı dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah’tır. Allah her şeyi hakkıyla bilir. Yine onlara, ‘Göklerden su indirerek onunla ölü toprağa can veren kimdir?’ diye sorsan

³ Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/3.

⁴ el-Mâide 5/87-88.

⁵ en-Nisâ 4/60-65; et-Tevbe 9/31.

⁶ ez-Zuhuruf 43/20-25.

⁷ Kabileler ve putların isimleri hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı (Kitabü'l-Esnâm)*, çev. Beyza Düşüngen (Ankara: Ankara: A.Ü.İ.F., 1969), 40-44; Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı* (Ankara: A.Ü.İ.F., 1957), 93-97.

⁸ İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı (Kitabü'l-Esnâm)*, 39.

⁹ Ali Cevad, *el-Mufaşşal târîhu'l-‘Arab ğable'l-İslâm* (Bağdat, by. 2001), 7/12.

¹⁰ Mustafa Çağrıçı, “‘Arap’ Mad. ‘İslam’dan Önce Araplarda Din’”, *DİA* 3 (1991), 316.

¹¹ Harun Ögmüş, *Câhiliye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim* (Konya: Aybil, 2012), 192-193.

*tereddütsüz yine 'Allah'tır.' derler. De ki: 'Hamd Allah'a mahsustur ama onların çoğu akletmezler.'*¹²

Câhiliye Araplarının putlara tapmasının altında çeşitli nedenler yatmaktaydı. Allah'a tek başlarına ulaşamayacaklarını düşünerek bu bağlantıyı sağlayacağını düşündüklerinden putlar edinmişlerdi.

*"Bilinmeli ki hâlis dindarlık yalnız Allah içindir. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler 'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.' diyorlar. Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez.'*¹³

Onların içine düştükleri şirkin temelinde çarpık şefaât anlayışı bulunmaktadır. Putperestler, Allah ile doğrudan ilişki kuramadıklarını inandıklarından isteklerini ve ibadetlerini Allah'a ulaştırabilmek amacıyla şefaâtçilere ihtiyaç duyuyordu. Aşağıdaki âyet bu inancın beyhûdeliğini dile getirmektedir.

*"Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaâtçiler mi edindiler? De ki: 'O şefaâtçilerin hiçbir şeye gücü yetmeyecek, hiçbir şeyi kavrayamayacak olsalar da mı?' De ki: 'Şefaât etme yetkisi Allah'ındır. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir.' Sonunda dönüp O'na varacaksınız.'*¹⁴

İslam Câhiliye düşüncesi etrafında gelişen unsurları hatalı ve kendi görüşlerine aykırı bulmuş, bu fikirleri taşıyan insanlara da bir anlamda savaş açmıştır. Bu inancını sürdürmek isteyen müşrikler bazen de sorularla yerilmiştir.

*"De ki: 'Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve içindekiler kime aittir? Yedi göğün ve yüce arşın rabbi kimdir?', 'Bunlar Allah'ındır.' diyecekler. De ki 'O halde Allah'a saygınız yok mu? Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?', 'Hükümranlık Allah'ındır.' diyecekler. De ki 'O zaman nasıl olup da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?' Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik, onlar ise kesinlikle yalancıdırlar.'*¹⁵

Aslında inanılan bu ilâh zorda kalındığında hatırlanıp yardım istenilen bir ilahtır. Câhiliye müşriklerinin başka varlıkların eş/ortak koşulduğu bir ilâh algısına da sahip oldukları, tehlike anında dua ettikleri; fakat tehlikenin geçmesiyle birlikte de onun varlığını unuttukları anlaşılmaktadır. Şu âyet tam da bu durumun özeti mahiyetindedir.

"Sizin karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda gemi içindekilerle beraber hoş bir esinti ile giderken bu duruma sevindikleri zaman o onları bir fırtına yakalar. Dev dalgalar her taraftan gelmeye başlar. Onlar her taraftan kuşatıldıklarını zannettiklerinde 'Eğer bizi bu felaketten kurtarırsan şükredenlerden olacağız.' diye dini yalnız

¹² el-Ankebût 29/61-69.

¹³ ez-Zümer 39/3.

¹⁴ ez-Zümer 39/43-44.

¹⁵ el-Mü'minûn 23/84-90.

*Allah'a has kılarak dua ederler. (Allah) onları kurtardığı zaman yeryüzünde haksız yere taşkınlıklar çıkarırlar...*¹⁶

1.2. Melek

Câhiliye Araplarında Allah inancının putlar aracılığıyla yoğrulmuş bir yaratıcı olarak kabul gördüğü konusu geçmişti. Hicaz yarımadasında puta tapıcılığın başlangıcı Amr b. Luhay'a dayandırılır.¹⁷ Araplar putların canlı ve hayatta olduğuna inanırdı. Onlara göre putlar yaşadıkları dünyanın canlı birer parçasıydı. Dolayısıyla bu dünyada tasarrufları devam etmekteydi.¹⁸ Ayrıca putlar meleklerle tekâbül etmekteydi. Melek statüsünde olan bu putlar Allah'ın kızları mesabesindeydi.¹⁹

Arap inancına göre melekler cinlerin üstü olan, ibadet edilmeye layık, gözle görülmeyen ruhanî varlıklardı. Melekler bazen insanla Allah arasındaki şefaati, bazen de tapınılması gereken varlıktı.²⁰ Sahip oldukları çarpık inançları sebebiyle müşrikler, meleklerle Allah arasında soy ihdas ederek onların mücerret varlıklarına değil kadın şeklindeki tasavvurlarına ibadet ediyorlardı. Özellikle Cüheyne, Benî Seleme, Huzâa gibi kabilelerin cinler hakkında Rahmân'ın kızları olduğu görüşüne sahip oldukları ve bu sebeple de Allah'la melekleri arasında bir bağ ve nesep yakınlığı ispatına çalıştıkları nekledilmektedir.²¹ Bu durum âyette

*“Müşrikler, Allah'ı bırakıp dişi olarak niteledikleri putlardan istiyorlar. Gerçekte onlar sadece inatçı ve isyankâr şeytana tapıyorlar.”*²² *“Allah ile cinler arasında da soyca bir bağ olduğunu iddia ettiler. Hâlbuki cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getireceklerini iyi bilirler.”*²³

Kur'ân bu bozuk inancın tezahürlerine de vurgu yapmaktadır.

“Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve diğer üçüncüsü Menât'ı? Erkek çocuklar sizin de kız çocuklar O'nun mu? Bu insafsızca bir taksim! Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç

¹⁶ Yûnus 10/22. Benzer âyetler için bk. el-En'âm 6/40, 41; el-el-İsrâ 17/67; el-Ankebût 29/65; Lokmân 31/32.

¹⁷ Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1992), 1/64-65; Cevad, *el-Mufaşşal*, 4/34; Konuyla ilgili şu hadise anlatılır: Huzaa kabilesinin lideri Amr b. Luhay ağır bir hastalığa yakalanınca Suriye'nin Belka bölgesinde bir kaplıcaya tedavi olmaya gitmiş, Belka halkının putlara tapıklarını görmüştür. Niçin bu varlıklara ibadet ettiklerini sorunca “Biz bunlar aracılığıyla yağmur ve düşmana karşı onlardan yardım istiyoruz.” cevabını almıştır. Amr b. Luhay'ın bu durumdan etkilenip buradan Hicaz yarımadasına putlar getirmiştir. Getirdiği putları şehrin muhtelif yerlerine yerleştirerek halkı bunlara ibadete davet etmiştir. Halk tarafından da kabule değer görülmüş. Böylece de yarımada puta tapıcılık başlamıştır. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı (Kîtabü'l-Esnâm)*, 28; Mehmet Mahfuz Söylemez, “Câhiliye Arap İnancında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2014), 31.

¹⁸ Söylemez, “Putların Yeri”, 29.

¹⁹ Şuayip Karataş, “Kur'ân Öncesi Câhiliye Toplumunun Melek İnancı”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 103.

²⁰ Toshihiko Izutsu, *Kur'ânda Allah-İnsan İslam Düşüncesinde Islah*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 22-23.

²¹ Fahrreddîn Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 26/146.

²² en-Nisâ 4/117.

²³ es-Sâffât 37/158.

*vermemiştir. Onlar sadece kuruntularına ve hevâlarına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara Rabblerinden bir rehber gelmiş bulunmaktadır.”*²⁴

Mekke müşriklerinden Kureyş kabilesinin, melek ve cinleri korku ve sığınma psikolojisi içerisinde Allah’a ortak koştukları ifade edilmiştir. Buna göre cinlerden korktukları için meleklerle sığınma ihtiyacı duymuşlar ve onları kâinatın idarecileri ve Allah’ın kızları olarak kabul edip onlara kutsiyet atfetmişlerdir. Dolayısıyla melekleri evrendeki olayların idaresinde Allah’a ortak yapmışlardır.²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de, Mekkeliler Allah’a eş tuttıkları putlar, hiçbir şeye sahip olamayan,²⁶ görmeyen, duymayan,²⁷ yaratamayan ve aksine kendileri yaratılmış olan,²⁸ fayda veya zarar veremeyen,²⁹ kimseden bir sıkıntıyı gideremeyen,³⁰ rızık veremeyen, diriltemeyen ve öldüremeyen,³¹ hepsi bir araya gelseler sinek dahi yaratmaya muktedir olamayan, hatta sinek kendilerinden bir şey alsa onu tekrar alamayacak derecede âciz³² varlıklar şeklinde tanımlanmıştır. Müşriklerin içerisinde bulundukları bu inanç ve davranışları da zulüm, iftira ve bağışlanması mümkün olmayan günah³³ olarak nitelendirilmiştir. Bu türden inançlar onların kendilerince uydurdukları yalan ve iftiralar olarak ifade edilmiştir.³⁴ Hâlbuki Kur’ân’da anlatılan Allah, olan bitenden habersiz, işitmeyen görmeyen, dualara icabet etmeyen bir varlık değil, O, her şeyi bilen,³⁵ haberdar olan,³⁶ kullarının duasına icabet ederek onlarla bağlantı kuran³⁷ ilahtır.

1.3. Ahiret

Câhiliye dönemi Araplarının putları memnun etme çabasının altında yatan sebeplerin ne olduğu tartışma konusu olsa da müfessirlerin çoğunluğu onların hiçbir şekilde ahirete inanmadıklarına, zamanın mutlak belirleyici ve insan yaşamının içinde bulunan zamanla sınırlı olduğuna kâil olmuşlardır.³⁸ Burada şu noktaya temas etmek önemlidir: İslamiyet’ten

²⁴ en-Necm 53/19-23.

²⁵ Karataş, “Câhiliye Toplumunun Melek İnancı”, 113.

²⁶ Sebe’ 34/22.

²⁷ el-A’râf 7/192; ez-Zuhruf 43/86-87.

²⁸ el-A’râf 7/191-192; en-Nahl 16/20.

²⁹ el-A’râf 7/192; ez-Zuhruf 43/86-87.

³⁰ el-İsrâ 17/56.

³¹ el-Furkân 25/3.

³² el-Hac 22/73.

³³ en-Nisâ 4/48, 116; el-En’âm 6/82; el-A’râf 7/33; Lokmân 31/13.

³⁴ el-A’râf 7/71.

³⁵ el-Bakara 2/29, 32, 95, 115, 127, 137, 158, 171, 215.

³⁶ en-Nisâ 4/35, 94, 128, 135; el-İsrâ 17/30, 96; el-Furkân 25/58; el-Ahzâb 33/2, 34; el-Fetih 48/11.

³⁷ el-Bakara 2/186.

³⁸ el-Belhi Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (Beyrut: Müessesetü Târihu’l-Arabî, 2002), 3/840; Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsî et-Türkî (Kahire: Dâru’l-Hicr, 2001), 21/95; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/270; İmaduddin Ebu’l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad vd (Kahire: Mektebetü Evlad-ı Şeyh, 2000), 12/363; Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, thk. Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık vd. (İstanbul: Zehraveyn, ts.), 7/91; Bunun aksini düşünenlerin delilleri de çoktur. Bu düşüncenin temelinde onların göre bir şahıs ölünce yıkanıp kefenlenmesi, kabre mevtanın kullandığı eşyalarının konulması, kabrinin üzerine saçlarının konulması, bineğinin de onunla gömülmesi gibi adetlerin varlığıdır. bk. Mustafa Çağrı, “‘Arap’

önceki Arapları tek çizgide düşünmek yanlış olur. Zira büyük bir coğrafyayı içine alan Hicaz Yarımadası sakinlerinin hepsinin aynı düşüncede olmadığını görmek gereklidir. Ahiret konusunda da elbette farklı görüşler olacaktır.³⁹ Ancak Kur'ân'ın yerdığı görüş bu dünyayı tek yaşam olarak kabul edip ahiretin varlığını reddeden görüştür.

Kur'ân, Arapların ahiret hayatına inanmadıklarını ve ahiret inancını eskilerin masalları saydıklarını vurgular. Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif âyetlerinde bu inanışa yer verilmiş ve yerilmiştir.

“Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek değiliz.”⁴⁰ “Eğer şaşacaksan asıl şaşılacak olan onların ‘Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacağız.’ demeleridir. İşte bunlar Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulacaktır.”⁴¹ “Onlar ‘Allah ölen bir kimseyi diriltmez.’ diye var güçleri ile yemin ettiler.”⁴² “Dediler ki biz bir yığın kemik, bir yığın toz olduğumuz zaman mı yeniden diriltilecekmiz?”⁴³ “Dediler ki biz gerçekten biz, ölüp toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz.”⁴⁴ “Dediler ki ‘Biz toprakta yok olduktan sonra mı, biz mi yeniden yaratılacakmız? Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.’⁴⁵ “Kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek verdi; dedi ki: ‘Çürümüş bozulmuşken, bu kemikleri kim diriltecekmiz?’⁴⁶ “Bunlar diyorlar ki ‘İlk ölümümüzden başka ölüm yoktur. Bizler diriltilecek değiliz. Eğer doğru söylüyor iseniz atalarımızı getiriniz.’⁴⁷ “Dediler ki: ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”⁴⁸ “İnkâr edenler, kesinlikle öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler.”⁴⁹ “İnkâr edenler dediler ki biz ve babalarımız toprak olmuş iken mi? Gerçekten bizler mi diriltilip çıkartılacağız? And olsun bizler ve bizden önceki babalarımız da bununla tehdit edilmiştik. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.”⁵⁰

Âyetlerde ortaya konulan bu karamsar anlayışın temelinde çöl hayatı yatar. Zira uçsuz bucaksız çöl hayatı, Arapları ahiret hayatını inkara sevk etmişti. Onlar zeki, kabiliyetli tüccarlardı ama dünya arzusuyla doluydular. Bu dünyaya aşırı bağılıkları, ahirete karşı kayıtsız ve inkârcı tavra götürmüştü. Kur'ân onların düşüncelerinin batıllığını vurgular ve onlara meydan okur:

Mad. ‘İslam’dan Önce Araplarda Din’”, 319; Söylemez, “Câhiliye Arap İnancında Putların Yeri”, 16; İzutsu, *Kur’ânda Allah-İnsan*, 100; Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Câhiliye Araplarında Ahiret İnancı”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2016), 74-79.

³⁹ Mesut Okumuş, “Kur’ân Âyetlerine Göre Câhiliye Araplarında Ahiret İnancı” - *Câhiliye Araplarının Ahiret İnancı*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 93-95.

⁴⁰ el-En‘âm 6/29.

⁴¹ er-Ra‘d 13/5.

⁴² en-Nahl 16/38.

⁴³ el-İsrâ 17/49.

⁴⁴ el-Mü‘minûn 23/82.

⁴⁵ es-Secde 32/10.

⁴⁶ Yâsin 36/78.

⁴⁷ ed-Duhân 44/34-36.

⁴⁸ el-Câsiye 45/24.

⁴⁹ et-Tegâbün 63/7.

⁵⁰ el-Neml 27/67-68.

“(İnkârcılar) ‘Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz? Çürümüş kemikler olmuş iken mi?’ diyorlar ve ekliyorlar: ‘O zaman bu, (bizim için) ziyanlı bir dönüş olur!’ Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar. Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!”⁵¹

Müşrikler sadece ahiret inancını reddetmekle kalmaz, bu inancın dayanağı ilahi varlığa karşı da öfke duyarlardı.

“Tek başına Allah’ın ismi anıldığı zaman âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur ama Allah’ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün.”⁵²

Bu âyet onların ahirete inanmamakla kalmayıp bağnazlıklarını ve başka bir âlemdeki hayatı reddetmelerinin altında körü körüne inatlarını da anlatmaktadır. Zira onların kendileri gibi düşünmeyenlere de tahammülleri yoktu. Siyer kitaplarının, müşrik Arapların İslam’ı seçenlere yaptıkları zulümlerle dolu olmasının temelinde de bu tavırları vardır.

2. İbadetle İlgili Olanlar

Allah *“İnsanı ve cinleri kendisine ibadet amacıyla yaratmıştır.”⁵³* Ancak insanın nefsânî yönü onun zaman zaman yaratılış amacından sapmasına neden olmuştur. İnsanlık Allah’ın sınırlarını belirlediği istikametten saptıkça, tarihin belli aralıklarında Allah ona doğru yola ulaşması için peygamberler göndermiştir. Gönderilen her peygamber kavmini günah bataklığından çıkarıp doğru yola iletmek amacını gütmüştür. Bu amaca binaen zaman zaman şeriatler gönderilmiş insana ibadet yükümlülükleri de getirilmiştir.

Temelleri Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’e dayanan ibadetler Hicaz Yarımadasında biliniyor ve uygulanıyordu. Ancak Hicaz Yarımadasında bâtıl inançların etkisiyle tahrif ve ilavelerle bozulan hanîflik inancı ibadetlere de yansımış, ibadetin aslî formunu bozmuştu. Kur’ân muhtelif âyetlerde, yaptıkları bozuk uygulamalara yer verir.

2.1. Kurban

Araplarda yaygın bir uygulama olarak kurbanlıklar putlar adına kesilir ve onlara adanırdı. Çocuğun doğumunda, binanın temel atma töreninde, askerî saldırı veya zafer kazanma gibi her zaman ve her yerde kesilen kurbanlar olduğu gibi yarar sağlayacağı düşüncesiyle ölen kimsenin kabri başında veya cinlerden korunmak amacıyla kurban kesildiği bilinmektedir.⁵⁴ Bu önemli ibadet Kur’ân’ın farklı yerlerinde ele alınmış, bozuk kurban anlayışlarının batıllığı anlatılmıştır.

Kur’ân’ın kurbanlık uygulamasında Câhiliye Araplarını yeren âyetler hayvan boğazlanırken put isimlerinin anılmasınadır. Araplar yemek maksadıyla hayvan kestiklerinde

⁵¹ el-Nâziât 79/10-14.

⁵² ez-Zümer 39/45.

⁵³ ez-Zâriyât 51/56.

⁵⁴ İsmail Narin, “Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler”, *BÜİFD: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 71; Adnan Demircan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM - İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/3 (2004), 66.

Allah'ın adını anmazlardı. Kesilen bir hayvan için Allah'ın adının anılmasının o hayvanı Allah için bir adak haline getireceğini ve dolayısıyla ondan yemenin mümkün olmayacağını düşünürlerdi. Bu sebeple ya hiçbir varlığın ismini anmaz ya da sadece diğer tanrısal varlıkların isimlerini anarak keserlerdi.⁵⁵ İster adı put olsun ister başka olsun Allah dışında herhangi bir varlık adına kurban kesmek ve kesilen eti yemek *“Allah'tan başkası adına kesilen...”*⁵⁶ âyetiyle haram kılınmıştır.

Kâbe'nin ve putların taziminin sadece kurban ibadetiyle sağlanacağına inandıklarından dolayı kurban hem dinî samimiyetin sembolü ve tazimin alameti hem de kalbin takvâsı kabul edilirdi. Bu inancın bir tezahürü olarak Kâbe'nin etrafında yer alan, ilahî kabul edilen ve “ensâb, esnâm, evsân” denilen taşlara kurbanlar kesilerek ibadet edilirdi. Kâbe gibi saygı gösterdikleri ve “tâğut” adı verdikleri tapınakları da tavaf eder, hediyeler sunar ve kurban keserlerdi. Bununla da kalmaz kestikleri kurbanların kanlarını Kâbe'nin duvarlarına sürerlerdi. Böylece sevaba nâil olduklarını da düşünürlerdi.⁵⁷ *“Onlardan bir şey yememiz bize helal değildir; onları kurt-kuş yesin diye Allah rızası için koyduk”* diyerek kurban etinden yemezlerdi. Kurban etiyle ilgili bu câhiliye uygulaması, *“Onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen fakirlere yedin”*⁵⁸ âyetiyle reddedilerek kurban etinden kesenin kendisinin yemesi ve başkalarına yedirmesi emredilmiştir. Bu uygulamanın nasıl yapıldığına dair tefsirlerimizde bolca bilgi bulunur. Bahsi geçen dikili taşların üzerinde kurbanlar kesilir, Kâbe'ye gelen taraflarına kanları serpilir ve etleri yarıp bu taşların üstüne konulurdu. Hatta Müslümanlardan bazıları kurban kesmek suretiyle Kâbe'ye saygı göstermeye kendilerinin daha lâıyk olduğunu düşünerek bu âdeti devam ettirmek istemiş ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelip “Ey Allah'ın Resûlü! Câhiliye müşrikleri Kâbe'yi kurban keserek tazim ediyorlar, oysaki Kâbe'yi tazim etmek en fazla bizim hakkımız.” dediklerinde; *“Onların (kurbanların) etleri de kanları da Allah'a ulaşmaz. O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır.”*⁵⁹ meâlindeki âyet nâzil olmuş,⁶⁰ bu davranış tarzı tenkit edilerek kurbanların yalnız Allah'a ibadet etmek için kesilmesi gerektiği düsturu ortaya konmuştur.

Kurbanlıklar konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de, müşriklerin belli isimlerle andıkları ve özel bir statüye tabi tuttıkları hayvanlarla ilgili bazı geleneklere değinilir.

*“Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile ilgili bir hüküm koymamıştır. Ancak kâfirler kendi uydurdıkları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akletmiyorlar.”*⁶¹

Doğurganlıkları ile ilgili olarak veya ilahlarına sundukları adaklarına konu olması itibariyle deve ve koyunlarına farklı isimler vererek, bu hayvanlar üzerine bazı dinî hükümler

⁵⁵ Zeki Tan, “Kur'ân Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'ân'ı Anlamadaki Rolü (I)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 149.

⁵⁶ el-Mâide Sûresi 5/3.

⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/28; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 13/38; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 10/70.

⁵⁸ el-Hac 22/36.

⁵⁹ el-Hac 22/37.

⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/28; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 13/38; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 10/70.

⁶¹ el-Mâide 5/103.

ve örfler bina etmişlerdir. **Bahîre**, dişi deve beş defa doğurup, beşincisi erkek olursa onu ilahlarına kurban olarak keserler, erkekler onun etinden yiyebilir, kadınlara ise yedirmezlerdi. **Sâibe** sadece dişi olan hayvandan olurdu. İlahlarını tazim için deveden, sığırdan ya da koyundan istediklerini serbest bırakırdı. Sâibe kabul edilen hayvanların sırtlarına yük vurulmaz, yavruları, yünleri-kılları, sütleri ilahlara ait kabul edilirdi. Bunlardan da yine sadece erkekler yararlanırdı. **Vasîle** koyun türünden olurdu. Koyun yedi batın doğurur ve yedincisi erkek olursa, doğan yavru ilahlar için kesilirdi. Etini yine sadece erkekler yiyebilirdi. Şâyet dişi doğurursa, hayatta bırakırlar ve koyunlara katarlardı. **Hâm** da erkek deveden olurdu. Eğer devenin yavrularının yavrusu da binilecek çağa gelirse, “Bu artık sırtını himayeye aldı ve kendisini korudu” düşüncesiyle ilahlara ait olduğu ilan edilir, ondan hiçbir şekilde faydalanılmaz, kendiliğinden ölene kadar yaşamasına izin verilirdi.⁶²

Câhiliye Araplarının hayvanlarla ilgili bu tasarrufları kurban geleneğinin varlığını ve adaklara riâyet edildiğini gösterir. Ancak hayvanları imtiyazlı kılarak takdis etme veya onları yaratılış gayesinin dışına çıkararak Allah’tan başkası adına kesmek İslam’ın genel prensipleriyle bağdaşmamaktadır. Allah herhangi bir hayvan cinsi imtiyazlı belirlemediği gibi, bunlardan faydalanmayı haram kılmamış; bu telakkilerin Allah’a iftiradan başka bir şey olmadığı vurgulanmıştır.⁶³

Câhiliye Araplarının kurbanlıklar hakkındaki gayri ilahî uygulamaları bunlarla sınırlı değildir. Onlar putlar için kesilen kurbanlıkları Allah için kesilen kurbanlıklardan üstün konumda görmüşlerdir.

“Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca, ‘Bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlara)’ dediler. Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Nasıl da kötü hüküm veriyorlar!” “Onlar, saçma düşüncelerine göre “Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bizim dilediğimizden başkası onları yiyemez. Şunlar da binilmesi yasak olan hayvanlardır.” dediler. Bazı hayvanlar hakkında da Allah’a iftira ederek (keserken) üzerlerine O’nun ismini anmazlar. Yaptıkları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır.” Dediler ki: “Şu hayvanların karınlarındakiler sadece erkeklerimize aittir, eşlerimize ise haramdır. Şayet (yavru) ölü doğarsa, o zaman (kadın-erkek) hepsi ona ortaktır.” Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilendir.” “Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş ... De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğru söylüyorsanız bildiklerinizi söyleyin.” Ve deveden iki, sığırdan iki ... De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah’ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?” Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi kimdir! Allah o zalimler topluluğunu asla doğru yola iletmez.”⁶⁴

⁶² Ortak görüşler olarak derlediğimiz bu bilgiler nüanslarıyla birlikte tefsirde genişçe ele alınmıştır. Bk. et-Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 9/29-39; Râzî, *Mefâtîhu l-gayb*, 12/116; İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’ânî l-‘azîm*, 5/391-392; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/348-349.

⁶³ el-Mâide 5/103.

⁶⁴ el-En‘âm 6/136, 138-139, 143-144.

Kur'ân-ı Kerîm kurban etlerinin taşların üstüne konulup bazen zayi edilerek yenilmemesini, özellikle toplumda bulunan fakir kimselere yedirilmemesini şöyle anlatarak doğruyu gösterir:

*“Biz kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin hakkınızda Allah'ın dininin şâirinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar boğazlanmak üzere saf halinde dururken onları kestiğiniz zaman Allah'ın adını anın! Yani üstü yere yıkılınca da onlardan hem siz yiyin hem kanaat gösterip istemeyene hem de isteyen fakire yedin. İşte şükredesiniz diye böylece onları sizin emrinize verdik.”*⁶⁵

Kurbanlıklar ile ilgili derlemeye çalıştığımız âyetlerin geneli hanîf inancının üstünü örten câhili inancın batıllığını anlatan âyetlerdir. Her ne kadar o dönemin çarpık uygulamalarını anlatıyor olsa da asıl gaye helal ya da haram kılmanın Yüce Allah'a ait olduğuna O'ndan başka muktedir bir varlığın olmadığına matuftur.

2.2. Hac

Temelleri Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından atılan, İslam'ın önemli şiarlarından olan Kâbe'nin Mekke'de olması hac menâsikinin canlı bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Ancak bozulan tevhid inancı hac ibadetine de yansımıştır. Câhiliye dönemi ibadetlerinin en önemlisi olan tavaf, putların yanı sıra Kâbe'nin, Kâbe'yi temsilen tavaf amacıyla ortaya konan taşın etrafında yapıldı. Hacerü'l-Esved de kutsal mekânların başındaydı. Her kabilenin kendine ait putu vardı. Herkes kendi putuna ibadet ederdi.⁶⁶

İslam öncesi Arap geleneğinde Mekke'ye hac veya umreye gidildiğinde daha önce giyilen kıyafet kullanılmaz, onun yerine yeni bir elbise giyilir veya Kâbe'nin gölgesinde yaşadığı için pak ve nezih kabul edilen bir Ahmesî'nin kıyafeti ödünç alınarak kullanılırdı. Şayet bu iki yoldan biriyle yeni bir elbise edinilmemişse üryan olarak Kâbe'yi tavaf etmek zorunda kalınırdı.⁶⁷ İçinde günah işlediği kıyafetin kullanımı haram kabul edildiğinden atılırdı. Böylece üstlerinden elbiselerini çıkarıp attıkları gibi günahlarından da kurtulduklarını düşünürler ve çıkartılan elbiseyi de kullan(a)mazlardı. Bununla da yetinmez yağlı yemekler yemez, diğer yiyecekleri de bayılıp düşmeyecek miktarda az yerlerdi. Bu şekilde zayıflayıp perişan bir hale gelmeyi de daha takvalı (Ahmesî) sayarlardı. Günümüzde sofraların arkasından dua niyetiyle okunan “Yiyin, için, israf etmeyin”⁶⁸ âyetini müfessirler İslam'dan önceki Arapların hac menâsikiyle alakalı bu bâtil inanışı ve uygulamalarına işaret ettiğini söylerler.⁶⁹

⁶⁵ el-Hac 22/36.

⁶⁶ Söylemez, “Putların Yeri”, 21; Ayrıca Araplarda yılda bir kez düzenlenen hac ibadeti dışında düzenli bir ibadetin var olup olmadığı kesin değildir. Araplar, -özellikle Kâbe'nin komşusu sayılan Mekkeliler- hac ibadeti dışında da Kâbe'yi sık sık ziyaret ederlerdi. Bundan başka yolculuğa çıkmadan önce ya da önemli bir işin arifesinde Kâbe'nin ve kutsanan putların ziyaret edildiği bilinmektedir. bk. Demircan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 64-64.

⁶⁷ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 10/149; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 15/64; Elmalılı, *Hak Dini*, 4/33.

⁶⁸ el-A'râf 7/31.

⁶⁹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 10/149; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 15/64; Elmalılı, *Hak Dini*, 4/33.

Kâbe'yle ilgili ibadetlerinin ne kadar sığ ve ibadet görüntüsünden uzak olduğu şu âyetle tenkit edilmektedir.

“Beytullâh'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpımdan ibarettir. Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!”⁷⁰

İbadetler insanoğlunu Allah'a yakınlaştıran, cennet yolunu kolaylaştıran vesileler iken bâtil inanışların hâkim olduğu ibadetlerin insanı azaba sürüklediğini de göstermektedir.

Hac ibadetiyle ilgili Kur'an'da yerilen bir adet de şudur; Araplar ihramlıyken evlerine girmezlerdi. Girmeleri gerektiğinde kapıyı kullanmanın doğru olmadığına inandıkları için evlerin arkasındaki bir pencereden, açtıkları bir delikten ya da bir merdivenle evin damına çıkarak oradan girerlerdi. Bu manasız, meşakkatli davranışın iyi ve erdemli olduğuna inanırlardı.⁷¹ Aşağıda meali verilen âyet bu tuhaf geleneği yermektedir.

“Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Fakat erdemlilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.”⁷²

Akliselim olarak düşünüldüğünde bu uygulama makul olmadığı gibi ev halkına rahatsızlık verecek niteliktedir. Erdemli olan davranış, anlamsız geleneklerin tekrarı değil, insanın tutum ve davranışlarını Allah'a saygı, O'nun buyruklarını yerine getirip yasaklarından sakınma bilinç ve sorumluluğu ile yerine getirmesidir. Bakara 2/177 âyetinde anlatılan erdemlilik de bunun böyle olduğunu insana anlatmaktadır.

Hac ibadetiyle ilgili dile getirmek istediğimiz bir mesele de **nesi'** uygulamasıdır. Kamerî aylar senenin bütün mevsimlerine denk gelecek şekilde dönüşümlü olduğundan hem hac mevsimi hem de haram ayların⁷³ denk geldiği mevsimler yer değiştirmektedir. Haccın denk geldiği bazı mevsimler ticaret mallarının tedarikini ya da insanların seyahat etmesini zorlaştırıyordu. Hac ibadetinin bu günlere denk gelmesi Mekke ve çevresinin menfaatlerine uygun düşmüyordu. Haccın menfaatlerine hizmet edecek bir mevsime denk gelmesini sağlamak için aylara ilave yaparak ya da aylardan eksiltmeler yaparak haram ayların sıralamasını değiştirmişler ve senenin aylarının sıralamasında da aynı fiili uygulamışlardır.⁷⁴

⁷⁰ el-Enfâl 8/35.

⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/167-169; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/283-284; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 5/134-135; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/212-213; Elmalılı, *Hak Dini*, 2/24 Tefsirler de bu uygulama sadece ihramlı kişilere has olarak anlatılmaz. Sefere çıkacağı halde bir aksilikten dolayı eve geri dönmek isteyen kişinin ya da bayram töreninden dönen Medine halkının da böyle yaptığı geçmektedir. .

⁷² el-Bakara 2/189.

⁷³ Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarının haram aylar olduğu bilinmekte olan bir gelenektir. Bu ayların ilk üç tanesi peş peşe gelmekte, recep ise cemâziye'l-âhir ile şaban ayları arasında yer almaktadır.

⁷⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/452-454; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/57-59; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/200-202; Elmalılı nesi' uygulamasıyla ilgili özetle şu bilgileri aktarır; güneş yılı ile ay senesi arasındaki fark, iki yılda bir, on üçüncü kamerî ay olarak o yıla eklenmiş, böylece haram ayların oranı da on iki buçukta dört olarak genişletilmiştir. İkinci seneye eklenen bu ay Zilhicce'den sonra geldiğinden Muharrem olması gerekirken, bir başka ay kabul edildiğinden Muharrem ayı Safer'e ertelenip bu fazladan aya “Safer-i âhir” adı verilmiştir. Bu yapılan ertelemeye “nesi' ” adı, ertelenen Muharrem ayına da “nesi' ” sıfatı verilmiş, bu on üç aylık seneye de “nesi' ” senesi denilmiştir. Her iki yılda bir aylık bir nesi' ile geçirilen yirmi beş yılın sonunda normal bir kamerî yıl çalınmış olup aylar ancak yirmi altıncı yılda olması gereken konuma gelmiş olacaktı. bk. Elmalılı, *Hak Dini*, Elmalılı, 4/335-336.

Bu uygulamanın başlangıcı miladi ikinci asrın ortalarına dayanıyordu.⁷⁵ Özelde müşrik Arapların kendi menfaatleri doğrultusunda zamana dahi müdahale etme girişimleri nesi' kavramıyla Kur'ân'ın gündemine girmiştir. Her ne sebeple olursa olsun insan elinin, zaman sayımına müdahale etmesi, takvimle oynanması doğru bulunmamış, Arapların yaptıkları bu uygulamanın batıl olduğunu ortaya koyulduğu gibi inkâr ve şirk suçlarının bir örneği olarak yerilmiştir..

*“İlave yapmak veya eksiltmek suretiyle haram aylarla oynayarak (hileli takvim düzenlemek), küfürde bir fazlalıktır ki, onunla kâfirler dalâlete düşürülürler. Onlar belli bir ayı bir sene helal sayarlar, başka bir sene aynı ayı haram sayarlar. Bu şekilde sözde sayıyı Allah'ın haram kıldığı sayıya denk getirmiş, Allah'ın haram kıldığını helal kılmış olurlar. Onlara kötü işleri süslü gösterilmektedir. Allah inkâr eden toplumu doğru yola erdirmez.”*⁷⁶

Allah'ın takdir ettiği zaman ile oynamaları bekledikleri gibi fayda vermediği de oluyordu. Birbirini takip eden üç haram ve mukaddes aydan sonra gelen nesi'li boş ayda eşkıyalar baskınlar yaparak kervanları soymaya başlar, bununla da kalmaz hacca gidenlere akla gelmedik eziyetler ederlerdi. Böylece nesi' yoluyla ortaya çıkan ay ilaveleri zaten anarşi içindeki memlekette kargaşa ve anarşinin daha da artmasına sebep olmuş olurdu.⁷⁷ Nesi' uygulamasının kaldırılmasıyla anarşi, çapulculuk ve haydutluk sebebi olan keyfilik de kaldırılmış; insanların huzur ve güvenliğini koruma altına alınmıştır.

3. Toplumsal Yapıyla İlgili Olanlar

3.1. Asabiyet/Kabilecilik

Asabiyet baba tarafından kan bağı bulunan akrabanın oluşturduğu topluluk olup herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak söz konusu olduğunda bu topluluk üyelerini harekete geçiren dayanışma ruhunun adıdır.⁷⁸ Kabilecilik Arap toplumunun en etkin unsurlarından biridir. Araplar arasındaki bu aidiyet duygusu, olaylara ve kişilere bakışlarındaki adaleti zayıflatıp ait olduğu kabilenin haklılığını körü körüne savunma şeklinde toplum arasında yaygınlaşmıştır. Bu düşünce yapısıyla her kabile kendi mensuplarının hakkını savunurken, başkalarının haklarını ihlal edebiliyordu. Bunun bir sonucu olarak aralarında ihtilaf çıkan iki kabileden hangisinin haklı olduğu önemli değildi. Önemli olan hangisinin nesep bakımından kendilerine daha yakın olduğuydu. Onlar yalnız buna bakar ve soy bakımından kendileriyle bağı olan tarafı desteklerlerdi.⁷⁹ Kemiyeti merkeze alan bu düşünce Câhiliye Araplarının hayatta olan fertlerin yanı sıra kabirdekileri dahi nüfus sayımına dâhil edecek kadar gözlerini kör etmiştir. Tekâsür Sûresi de bu sığ ve kavgacı anlayışına değinilir. “Çoklukla övünmek sizi o kadar oyaladı ki nihâyet ölüleri bile saymak için kabirlere gittiniz...”⁸⁰

⁷⁵ İrfan Muhammed Hammûr, *el-Mevâsim ve hisâbi'z-zaman 'inde'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'r-Rihâbi'l-Hadîseti, 2001), 128.

⁷⁶ et-Tevbe 9/37.

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *İslamiyette Niçin Ay Takvimi Kullanılır? İslam Düşüncesi*, 1, 1967, 52; Mustafa Ünver, “Nesi' Âyeti ve Modern Nesi' Uygulamaları”, *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 55.

⁷⁸ Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *DİA* 3 (1991), 451.

⁷⁹ Ögmüş, *Câhiliye Şiirine Göre Arap Yaşantısı*, 38.

⁸⁰ et-Tekâsür 102/1-2.

Asabiyet başlığı altında ele alınması gereken önemli bir konu kan davalarıdır. Kan davaları kardeşliğin ve aidiyetin inançla olduğunu, her şart ve zeminde mazluma yardımı tahsis eden İslam diniyle taban tabana zıt bir anlayıştır. Çünkü İslam insanın ırkına bakmaksızın onları inanç bağıyla bir araya getiren akidevî ve fikrî bir temel üzerinde kurulmuştur. Câhiliye döneminde kısas uygulaması yaygın değildi. Çünkü maktulün kanının yerde kalması kabilenin şerefine ayaklar altına alınması demektir. Katili maktulün velilerine vermeyi itibarlarının zedelenmesi olarak gördüklerinden intikam duygusuyla maktulün kabilesi katilin kabilesine savaş açıyordu.⁸¹ Bundan dolayı kan davaları baş göstermişti. Kur'an ise *"Kısasta sizin için hayat vardır"*⁸² âyetiyle onların hırslarının kurbanı olarak başlattıkları kabile savaşlarıyla içine düştükleri zor durumdan onları kurtarmak için adam öldürmeyle ilgili yeni hükümler koymuştur.

Kur'an, insanlığı bir erkek ve bir dişi olarak yarattığını anlatarak her milletin özünün aynı varlıktan türediğini ifade eder. İlgili âyet şöyledir:

*"Ey insanlar biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Tanışmanız için sizi boy ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz O'na karşı takvalı olanınızdır."*⁸³

Allah insanların farklı boy ve kabilelere ayırmış olmasını imtiyaz olarak anlatmaz, bu durum sadece tanışma vesilesidir. O halde insanı körü körüne haksızlığa iten bu asabiyet/kabilecilik düşüncesi İslam'la tamamen zıttır. Zaten âyetin devamındaki *"Allah katında en değerliniz O'na karşı takvâlı olanınızdır."* ifadesi de kişinin kıymetinin kabilesine bağlanmadığına matuftur. İnsana değer katan şey, takva, amel ve ahlakıdır. Her fırsatta kavgaya tutuşan Evs ve Hazrec kabilelerinin İslam'dan önceki durumları malumdur. İslam birbirine düşman olan iki kabileyi Hz. Peygamber'in tebliği neticesinde dostluk bağıyla bağlamıştır. Aşağıdaki âyet bu gerçekliği dile getirmektedir.

*"Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız sarılın, parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de O kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz."*⁸⁴

3.2. Kadının Konumu ve Kız Çocuklarının Gömülmesi

Câhiliye Arap toplumunda erkek-kadın ilişkileri gelişmiş güzel bir durum değil, belli ölçü ve kuralların geçerli olduğu bir durum ve yapı arz ediyordu. Bu durum yazılı bir metne dayanmamakla birlikte toplumun vicdanında yer etmiş, teâmül hale gelmiş kurallar ve örfler bütünüydü. Bu toplumda aile ataerkil bir yapıya sahipti. Bunun tabii sonucu olarak erkek daha önemli idi. Kadınlar daha çok çalışmalarına rağmen erkekten aşağı bir konumda ve kıymetsizdi.⁸⁵ Hür kadınlar ancak bir erkek çocuk doğurduktan sonra toplumda itibar kazanırlardı. Öyle ki evli bir kadın çocuk doğurmadan önce ölürse kocasına baş sağlığı dahi

⁸¹ Cevad, *el-Mufaşşal*, 5/584.

⁸² el-Bakara 2/179.

⁸³ el-Hucurât 49/13.

⁸⁴ Âl-i İmrân 3/103.

⁸⁵ Cevad, *el-Mufaşşal*, 4/616-617.

dilenmezdi.⁸⁶ Cariyeler ve gazvelerde esir alınan kadınlar ise tamamen erkeğin metası konumunda olup hiçbir değeri ve itibarı yoktu. Kadın, erkeğin dışı devesiyle bir tutulurdu.⁸⁷

İslam cinsiyet ayrımı yapmamıştır. Erkek ve kadın olarak iki farklı cinsiyetin varlığını neslin devamı için bir gereklilik olarak açıklamıştır. Aile olmanın temelini de bu yaratılış farklılığına bağlamıştır. İslam devamlılığın temel taşıni teşkil eden aile hayatında kadına da erkeğe de sorumluluklar yüklemiştir. Erkeği *kavvâm* olarak nitelendirirken onu üstün görmekten ziyade geçimi sağlama yükünü ona yüklemiştir. “ ... *Onlar sizin elbisenizdir. Siz de onların elbisesisiniz.*”⁸⁸ âyetiyle de kadının bu yapı da erkekle benzer olduğunu söylemiştir.

İslam'da aile kurmak sadece şehveti tatmin amacıyla değil; nesebi korumak, insanın birbirinde sükûn bulacağı bir müessese ve dünyaya gelecek evlatlar için huzurlu bir yuva gibi ulvî sebepleri içinde barındırır. Bundan dolayı İslam şehveti tatmin amacıyla kısılan mut'a nikahına sıcak bakmamış, zamanla da bu uygulamayı yasaklamıştır.⁸⁹ Kur'ân'daki

*“Onlar, iffetlerini korurlar. Sadece eşleri ya da sahip bulundukları (cariyeleri) ile yetinirler. (Bunlar onun helali olduğundan) ayıplanmazlar. Ama kim de bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşmışlardır.”*⁹⁰

Bu âyetin mut'a nikâhını yasakladığı görüşünde olan müfessirlerimiz vardır.⁹¹

İslam'dan önce aile müessesinde ikinci planda olan kadın boşama konusunda da mağdur olabiliyordu. Özellikle zihâr olarak bilinen boşama şekli kadın için içinden çıkılmaz bir durumdu. Kocaların karılarını boşamada kullandıkları çok ağır yöntemlerden biri zihâr idi. Câhiliye toplumunda erkek karısı veya onun akrabaları arasında bir husumet ortaya çıktığında zihâr yeminine başvururdu. Koca, karısına “Sen bana annemin sırtı gibisin” dediğinde zihâr yapmış oluyordu. Bu İslamiyet'ten önceki Arap toplumuna özgü bir adetti. Böylece koca, karısını boşayıp kendisine haram kıldığı gibi kadının bir başkasıyla evlenmesinin önünü de kapatıyordu. Artık başkasıyla evlenmesi de söz konusu olmayan kadın için evlilik hayatı bütünüyle kapanmış bulunuyordu.⁹² İslamiyet kadını mağdur kılan bu boşama şeklini kaldırmış, bunu yapan kocalara da kefarete yükümlülüğü getirmiştir. Olayın vahametini göstermesi açısından şu hadise önemlidir. Rivâyete göre Evs b. Samit karısı Havle (Huveyle) bint Sa'lebe'ye kızıp zihâr yapmıştır. Havle Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek: “*Kocam benimle evlendiğinde gençtim, zengindim, arkamda ailem de vardı. Kocam malımı bitirdi, gençliğimi tüketti, yaşımı kocattı, çocuklarım çoğaldı, şimdi arkamda duracak ailem de yok. Bana zihâr yaptı ama yaptığına pişman oldu. Evlatlarımın yaşları küçük, bırakıp gitsem ölür,*

⁸⁶ Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, 117.

⁸⁷ Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, 132; Ramazan Altıntaş, “Câhiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 65-66.

⁸⁸ el-Bakara 2/187.

⁸⁹ Murat Sarıçık, “Câhiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Câhiliye Nikâhları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 41-44.

⁹⁰ el-Mü'minûn 23/5-7.

⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/509.

⁹² Cevad, *el-Mufaşşal*, 5/550-551; Saffet Köse, “Câhiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslam'ın Getirdiği Hukuki Düzenlemeler”, *Mehir* 3 (1999), 8-9.

yanıma alsam aç kalırlar. Ey Allah'ın Resûlü! Bu durumuma bir çare bul” dediğinde Peygamber (s.a.v) ona: “Sen ona haramsın” dedi. Havle içine düştüğü bu zor duruma çare bulmak için defalarca sorsa da başka bir cevap alamadı. Bunun üzerine derdine çareyi Allah'a niyaz ederek aradı. Bunun üzerine zihâr hükümlerini düzenleyen şu âyetler nâzil oldu:⁹³

*“Seninle kocası hakkında tartışıp halini Allah'a şikâyetinde bulunan kadının senle konuşmasını Allah işitti. Çünkü Allah işitendir, bilendir. Sizden kadınlarına zihâr yapanların kadınları, kendilerinin anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğurmuş olanlardır. Onlar elbette çirkin ve yalan bir söz söylemektedirler. Allah elbette affedici ve bağışlayıcıdır. Kadınlarından zihâr ile ayrılmak isteyip de söylediklerine pişman olanlar, hanımlarıyla ilişkiye girmeden önce, bir köle azad etmesi gereklidir. Bu sizin için öğüttür. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Buna gücü yetmeyen hanımına dönmeden peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletici hükümler), Allah'a ve Resûlüne inanmanızdandır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır.”*⁹⁴

Kur'an zihâra başvurulması durumunda, bunu büsbütün hükümsüz bırakmamıştır. Fakat kadının erkek elinde oyuncak haline getirilmesini önlerken, bu çirkin geleneği devam ettiren erkeğe kefaretil yüklemiştir. Aynı zamanda aile hayatının onurunun bir daha bu duruma düşürülmemesi için de öğüt verilmiştir.

Aile yapısında kan donduran bir uygulama kız çocuklarının diri diri gömülmesidir. Erkeğin tartışmasız üstünlüğü olan böyle bir toplum modelinde kız çocuğu sahibi olmaktan rahatsızlık duyuluyordu.⁹⁵

*“Onlardan birine kız müjdelendiği zaman, öfkesi yüzüne vurur, yüzü kapkara kesilir. Müjdelendiği kötü şey yüzünden, kavminden gizlenir. Aşağılık duygusuyla yanımda mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bak ne kadar kötü hüküm veriyorlar!”*⁹⁶

Yukarıdaki âyet bu gerçeğe değinmektedir. Özellikle göçebe Araplar arasında, kızlarının kendilerine yük olduğu anlayışı yaygındı. Zira kadın, kabileyi koruyabilecek güce sahip olmadığı gibi esir olması kabilenin ayıplanmasına sebep olurdu. Ancak âyetlerin geneli bu vahşetin altına yatan sebebin geçim kaygısı, fakirlik korkusu olduğunu söyler. Âyetlere dayanarak hemen her müfessir de bunu böyle açıklar.⁹⁷ Yapılan bu acımasızlık her ne sebeple olursa olsun haksız yere cana kıymak olduğu anlatılıp yerilmiştir.

⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/257-259; et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 12/447-465; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 29/250-255; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 13/441-450; Elmalılı, *Hak Dini*, 7/450-451.

⁹⁴ el-Mücâdele, 58/1-4.

⁹⁵ Neden çocukların seçildiğine dair Demircan şu yorumu yapar. “Eskiden çocuk ölüm oranları yüksek olduğu için insan kurbanında, kölelerden sonra çocukların yetişkinlerden daha çok tercih edilmiş olması muhtemeldir. Diğer taraftan bazı insanların şükür ifadesi olarak, kendileri için en değerli kabul ettikleri varlığı Tanrı'ya adama istekleri de çocuklarını kurban etmelerine neden olmuştur.” bk. Demircan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 11.

⁹⁶ en-Nahl 16/58-59.

⁹⁷ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 9/658, 14/578; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 13/245; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 11/211; Elmalılı, *Hak Dini*, 17/31.

“Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.”⁹⁸ “Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda değillerdir.”⁹⁹ “De ki: “Gelin size Rabbinizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya, babaya iyilik yapın, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Hepinizin rızkını veren Biziz. Gizli ve açık kötülöklere yaklaşmayın. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.”¹⁰⁰

Bu konudaki en çarpıcı âyet şudur;

“Diri diri toprağa gömülen kıza hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda...”¹⁰¹

Bu vahşetin faillerinin muhatap dahi alınmadığının göstergesidir.

Kaynağı Allah olan ve insana değer veren dinin bu tür vahşete seyirci kalmayacağı açıktır. Müslüman olmanın ön kabullerinden biri de insanlığı her zaman diri tutmayı şart koşmasındandır. Bundan dolayı Müslüman olmak için biat etmeye gelenlerden alınan sözlerden biri de “çocuklarını öldürmeyeceklerine” dairdir.¹⁰²

3.3. İçki-Kumar

Kur'ân nâzil olaya başlamadan önce içki, kumar ve falcılık Arap toplumunda yaygındı. Bazı Câhiliye şiirinde şarap içmekle övünölmesi, bunun yaygın olarak tüketildiği gibi bunun bir meziyet olarak kabul edildiğini de söyleyebiliriz.¹⁰³ Beş temel esası (canı, aklı, dini, nesli ve malı) korumayı hedefleyen İslam dininin, bu esaslara zarar verecek uygulamalara yasak getirmesi kaçınılmazdı.

Kur'ân'da **meysir** olarak geçen kumar türü Araplar arasında oldukça yaygındı. Araplar bu kumarla övünürlerdi. Çağatay bu kumar oyununun nasıl oynandığını şöyle anlatır. “Meysir, kumara konu olmak üzere ortaya konan deveye denir. Devenin eti dikkatle parçalanırken bir hakem kurulu çağırılır ki bu kurula “yâsirûn”, eti parçalara ayırana “kaddar” denir. Meysir oyunu, Hübel putu önünde çekilen kur'a oklarından başka olup her yerde çekilebilen on okla oynanır; bu oklara “kaddâh” denir. Bu on oktan her birinin ayrı ayrı adı olup yedi tanesinin, üzerine, birine bir çizik, ikincisine iki çizik, üçüncüsüne üç çizik... olmak üzere çizgiler çizilir ki bu çizgiler her okun, sahibine kazandıracağı deve eti hissesini gösterir. Üç oka hiçbir çizgi çizilmez; bunlar kimlerin hissesine düşerse hiçbir şey kazanmaz. Oyuna katılmak için on kişi bulunamazsa bulunanlar ikişer üçer ok alarak oynarlar. Bu iş için, parası oyundan sonra verilmek üzere bir deve satın alınır. Bu deveyi kesip etini, okların üzerindeki

⁹⁸ el-İsrâ 17/31.

⁹⁹ el-En'âm 6/140.

¹⁰⁰ el-En'âm 6/151.

¹⁰¹ et-Tekvîr 81/8-9.

¹⁰² el-Mümtehine 60/12.

¹⁰³ Ögmüş, Câhiliye Şiirine Göre Arap Yaşantısı, 227-232.

çizgiler toplamı kadar yani yirmi sekiz parçaya bölerler. Bu oyun genel olarak gece oynanır...”¹⁰⁴

İslam’a girdikten sonra da Müslümanların bunlar hakkında sorular sorduklarını âyetlerden öğreniyoruz. “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: ‘Onlarda hem büyük günah hem insanlar için (bazı) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür.*”¹⁰⁵ İnsana yakışmayan bu fiillerin başta “*İçkiliyken namaza yaklaşmayın.*”¹⁰⁶ âyetiyle içilme zamanını kısıtlarken aşağıdaki âyetle tamamen yasaklanmıştır.

“*Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir. Öyleyse bundan kaçının umulur ki kurtuluşa erersiniz. Gerçekten şeytan, içki ve kumarla aranızda düşmanlık ve kin düşürmek, sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?*”¹⁰⁷

Bu âyetle toplumu her yönden olumlu şeylerde geriletici ve yıkıcı büyük bir zararı olan, akla zarar veren içki (hamr) ile mala zarar veren kumar (meysir) adetleri tedrici bir şekilde haram kılınmıştır. Çünkü içki ve kumar insanın eğlenmek, neşelenmek maksadıyla yan yana gelmesi iken içki aklî melekeleri insanın elinden alıp iradesi dışında fiiller işlemesine sebep olur. Çoğu zamanda istenilen davranışların aksine eğlenmenin ötesinde kişinin kendisine ve etrafına zarar vermesiyle sonuçlanmıştır. Benzeri bir durum da kumar için söz konusudur. Kazanma hırsıyla insanın bütün malını kaybedip sorumluluğu altındaki insanları perişan hale getirebilen sonuçlar doğurduğu malumdur. Kur’ân “şeytanın işleri” olarak anlattığı bu alışkanlıkları yasaklayarak hem kişinin ve ailesinin huzurunu temin ederken hem de toplumun huzurunu temin etmiştir.

3.4. Fal Okları ve Uğursuzluk Düşüncesi

Câhiliye Araplarının hurafelerle örülü bir inanışları vardır. Evlilik, av, yolculuk, savaş, kismet gibi hayatlarına yön verecek birçok işi falcılara sorar, onların dedikleri doğrultusunda işlerini yürütürlerdi. Aldıkları cevaba göre hayatına yön verenlerin sayısı az değildi. Bu işle uğraşan kabileler ve onların meşhur kişileri belliydi. Gündelik hayatta en basit işler için bile fal baktırmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Hubel gibi bazı putlar etrafında gerçekleştirilen falcılık ise dinî önemi olan bir işti.¹⁰⁸

Falcılık, putlar etrafında gerçekleşen bir uygulamadır. Ucunda demir parçası ve üzerinde kanat bulunmayan ince oklarla yapılırdı. Bu oklara fal okları denirdi. O dönemin insanları bir işe başlamadan önce üzerinde *evet* veya *hayır* yazılan bu oklardan birini çeker ve ona göre işini yapardı.¹⁰⁹ Çünkü Tanrı’nın putlar aracılığıyla müdahalede bulunduğu ve hayırla sonuçlanacak bir iş olarak görülmekteydi Bir anlamda Allah’ın insana verdiği aklı

¹⁰⁴ Çağatay, *İslam’dan Önce Arap Tarihi*, 127.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/219.

¹⁰⁶ en-Nisâ 4/43.

¹⁰⁷ el-Mâide 5/90-91.

¹⁰⁸ Necati Sümer, “Câhiliye Araplarında Falcılık”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2016), 156; Mustafa Öz, “Ezlâm”, *DİA* 12/67 (ts.), 67.

¹⁰⁹ Söylemez, “Putların Yeri”, 17-18.

kullanmama ve onun dışındakilerden medet umma manalarına gelen fal oku çekmek, Kur'ân'da şeytanın işlerinden biri olarak zikredilip yasaklanmıştır.

“Dikili taşlar üzerinde fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılınmıştır. Bunlar yoldan çıkıştır. Bugün kâfirler dininizden umutlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın, Ben'den korkun. Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, size olan nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim.”¹¹⁰

Falcılık sadece fal okları çevresinde yürütülen bir işlem değildi. “İyâfet” adı verdikleri kuşların uçuşması, bir yöne doğru yükselmesi veya alçalması, bir yerlere tünemesi, şakıması, gibi davranışlarından hareketle yapılan fal türü de vardır. Ölen insanın ruhunun kuş şekline girmesi ve daha sonra havada dolaşması böyle bir durumu çağırırsa da aslında iyâfet, birçok toplumda bilinen ve uygulanan bir fal geleneğidir. Câhiliye Arapları, bir işi yapmanın hayırlı olup olmayacağını anlamak için bir kuşu uçurur, uzaklaştıktan sonra da hareketlerine bakarak tahminlerde bulunurlardı. Böylece kuşların uçuş yönüne bakarak gayb hakkında bazı yorumlar yapardı.¹¹¹ Bu geleneğin bir yansıması olarak Araplar için kuşların nereye konduğu ve konduktan sonra ötüp ötmediği hayır ve şerrin anlaşılmasında önemli bir işaretti. Bunu çokça yaptıkları için hayır ve şerre *tâir* (kuş) ismini vermişleridir.¹¹² Kur'ân bu inancı temelden reddetmektedir.

“Her insanın kuşunu¹¹³ omzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız.”¹¹⁴

Yukarıdaki âyet bu anlayışa bir yergidir. Yüce Allah'ın imtihan etme maksadıyla gönderdiği insanlara uğursuzluk ya da uğurluluk gibi onların iradesini aşan durumları kabul etmek mümkün değildir. Bundan dolayı insanın uğursuzluk düşüncesine kapıldığı her yerde uğursuzluğun olmadığını, başlarına hoşlanmadıkları bir durum geldiğinde bunu uğursuzluk değil insanın ameliyle bağlantılı olduğu anlatılmıştır.¹¹⁵

Sonuç

İslam'a göre câhiliye, insanın Allah'ın otoritesine, gücüne ve iradesine sırtını dönmesi, dolayısıyla haddini aşması ve kendine zulmetmesi durumudur. Bu durum bazen inanç, bazen ibadet bazen de farklı örfî uygulamalarda kendini göstermektedir. Kur'an'ın nüzûl asrından önce farklı şekillerde tezâhür etmiş bu uygulamalar âyetlerde kesin bir dille yasaklanmıştır. Âyetlerin sonundaki “Düşünmez misiniz, akletmez misiniz?” gibi akla vurgu yapan ifadeler

¹¹⁰ el-Mâide 5/3.

¹¹¹ Mahmûd Arefe Mahmûd, *el-Arab kable'l-İslâm* (İskenderiye: Aynûnli'd-Dirâsât ve'l-Bûhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, 1995), 303.

¹¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 20/168.

¹¹³ Taberî ve İbn Kesîr ayetteki الطَّائِر kelimesini “amel” olarak anlamışlardır. Kur'ân Yolu tefsirinde ise “sorumluluk” anlamı verilmiştir. Günümüz mealleri de genel olarak bu iki mana üzerinde yoğunlaşmışlardır. bk. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/518; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8/443; Hayrettin vd. Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/469.

¹¹⁴ el-İsrâ 17/13.

¹¹⁵ Bk. en-Neml 27/47; Yâsin 36/18-19; Fussilet 41/16; el-Kamer 54/19.

bu uygulamaların akıl süzgecinden geçirilmemiş batıl inançların yansıması olduğunu da gösterir niteliktedir.

Kur'an'ın verdiği adetlerin geneline bakılacak olursa tek bir döneme ya da millete has değil, her toplumda farklı versiyonlarıyla tezahür edecek çarpıklıklar olduğu dikkati celbetmektedir. Bu açıdan bakıldığında on beş asır önce tarihin sayfalarında kalmış bir kültürel yapı değil farklı tezahürlerde de olsa günümüzde de varlığını sürdürebilme potansiyeli olan olgudur. İnsanın şeref ve izzetini korumayı, onun takvalı ve adil bir insan olarak yaşamasını hedefleyen bir Kur'an, insanın duygu ve düşüncelerinde, yaşantısında değişiklik yapmak maksadıyla yeri geldikçe batıl câhiliye adetleri yermiştir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan. “Câhiliye Arap Toplumunda Kadın”. *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (2001).
- Cevad, Ali. *el-Mufaşşal târîhu 'l- 'Arab ğable 'l-İslâm*. Bağdat, 2001.
- Çağatay, Neşet. *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*. Ankara: A.Ü.İ.F., 1957.
- Çağrııcı, Mustafa. “Asabiyet”. *DİA* 3 (1991), 451.
- Demircan, Adnan. “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”. *İSTEM - İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/3 (2004), 9-30.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. thk. Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık vd. İstanbul: Zehraveyn, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *İslamiyette Niçin Ay Takvimi Kullanılır? İslam Düşüncesi*, 1967.
- Hammûr, İrfan Muhammed. *el-Mevâsim ve hisâbi'z-zaman 'inde 'l- 'Arab ğable 'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Rihâbi'l-Hadîseti, 1. Basım, 2001.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ânda Allah-İnsan İslam Düşüncesinde Islah*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîratü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1. Basım, 1992.
- İbn Kesîr, İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mustafa Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad vd. Kahire: Mektebetü Evlad-ı Şeyh, 2000.
- İbnü'l-Kelbî. *Putlar Kitabı (Kîtabü'l-Esnâm)*. çev. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara: A.Ü.İ.F., 1969.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Karataş, Şuayip. “Kur'ân Öncesi Câhiliye Toplumunun Melek İnancı”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 103.
- Köse, Saffet. “Câhiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslam'ın Getirdiği Hukuki Düzenlemeler”. *Mehir* 3 (1999).
- Mahmûd, Mahmûd Arefe. *el-Arab kable 'l-İslâm*. İskenderiye: Aynûnli'd-Dirâsât ve'l-Bûhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, 1. Basım, 1995.
- Mukâtil b. Süleyman, el-Belhi. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. Beyrut: Müessesetü Tarîhu'l-Arabî, 1. Basım, 2002.
- Mustafa Çağrııcı. “‘Arap’ Mad. ‘İslam’dan Önce Araplarda Din’”. *DİA* 3 (1991), 316.

- Narin, İsmail. "Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler". *BÜİFD: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013).
- Okumuş, Mesut. *Kur'an Ayetlerine Göre Câhiliye Araplarında Ahiret İnancı - Câhiliye Araplarının Ahiret İnancı*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Öğmüş, Harun. *Câhiliye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. Konya: Aybil, 2012.
- Öz, Mustafa. "Ezlâm". *DİA* 12/67 (ts.).
- Râzî, Fahrreddîn. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sarıcık, Murat. "Câhiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Câhiliye Nikâhları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 41-44.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Câhiliye Arap İnancında Putların Yeri". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2014), 31.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Câhiliye Araplarında Ahiret İnancı". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2016), 74-99.
- Sümer, Necati. "Câhiliye Araplarında Falcılık". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2016), 156.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhî et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tan, Zeki. "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü (I)". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 149.
- Ünver, Mustafa. "Nesi' Âyeti ve Modern Nesî Uygulamaları". *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 55.